

Niklesová, Eva

Závěrečné shrnutí

In: Niklesová, Eva. *Dialogy zoufalců: poetika a struktury : (dialogické texty o smyslu lidské existence v nejstarších světových literaturách a v literaturách středoevropského areálu)*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 164-171

ISBN 978-80-210-8321-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135800>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

10. ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ

Jeden z hlavních cílů této publikace spočíval v ustavení skupiny tvarově příbuzných děl – *dialogických existenciálních sporů*.

Po pečlivém metodologickém zvážení možnosti práce s překladovým textem byl za jádro takto zaměřených textů – vzhledem ke svému stáří, tvarové archetypálnosti, tematické závažnosti a recepční působivosti – zvolen staroegyptský text *Dialog zoufalce a jeho duše*.

Přítomnost archetypálních prvků (dialogičnost, filozoficko-existenciální závažnost tématu, element sporu a jazyková obraznost) v *Dialogu zoufalce a jeho duše* se staly předpokladem pro formulování hypotézy o výskytu podobně zaměřených textů i ve zcela odlišných geografických i kulturních podmínkách.

Pro účely komparace *Dialogu zoufalce a jeho duše* s texty dalšími byl text tvarově vymezen a byla – v souladu s TODOROVÝM modelem literární analýzy – stanovena následující komparativní kritéria:²⁷⁹

1. Rovina výstavbová

- *dialogická povaha díla – úzký a konstantní okruh fiktivních mluvčích*
- *přerušení dialogu exemplem s funkcí podpory argumentačního působení*

2. Rovina stylisticko-poetologická

- *výskyt výrazů evokujících nelibé smyslové asociace*
- *metaforická přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě*

279 Podle TODOROVA názoru je „toto dělení přítomno v oblasti našeho zájmu již odedávna (...) stará rétorika členila své pole na *elocutio* (verbální aspekt), *dispositio* (syntaktický aspekt) a *inventio* (sémantický aspekt), ruští formalisté dělili oblast literárního výzkumu na *stylistiku*, *kompozici* a *tematiku*“ (TODOROV, 2000, s. 25)

3. Rovina sémantická²⁸⁰

- *myšlenky na ukončení života jakožto východisko z vyhraněné životní situace*
- *úvahy o dočasnosti a pomíjivosti života*
- *odvrat nejbližších + negativní nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností*

Při studiu sekundární literatury k *Dialogu zoufalce a jeho duše* bylo zjištěno, že dané dílo bývá – byť primárně dle sémantických paralel – zařazováno do *literatury okruhu Knihy Jobovy (Hiob-Literatur)* a že do tohoto okruhu jsou řazeny i další staroorientální texty. Na základě tohoto poznatku vyvstala základní literárněkomparatistická otázka, zda literární texty z okruhu *Knihy Jobovy* působily na biblickou *Knihu Jobovu*. Při hledání odpovědi se ozřejmilo, že dle dosavadních výsledků bádání nemáme k dispozici žádný přímý doklad o působení staroorientálních „Jobových“ textů na starozákonní text a že přes domněnky literárních vědců o přímém vztahu mezi těmito díly a mezi hebrejským okruhem, musíme brát v potaz literárněkomparatistický přístup typologický. Zde byl patrný značný rozkol mezi připouštěním kontaktologického vztahu u literárních historiků a naopak jeho odmítání u badatelů zaměřených teologicky.

Vzhledem ke kulturní a literární významnosti paralely mezi *Knihou Jobovou* a mezi *Dialogem zoufalce a jeho duše* byl proces komparativní analýzy započat právě u těchto dvou textů. Problematickou oblastí se ukázalo být samotné žánrové vymezení *Knihy Jobovy*, neboť jde o text natolik specifický, že se zdá být nemožné jej jednoznačně žánrově definovat, udělit mu *žánrovou nálepkou*. V souvislosti s převahou dialogičnosti (rovina výstavbová), s výskytem aspektů sporu a s celkovým existenciálním vyzněním *Joba* byla konstatována žánrová shoda v přiřazení tohoto textu mezi existenciální dialogické spory. Úplná shoda mezi oběma texty byla zjištěna v rovině výstavbové (*převaha dialogičnosti, výskyt úzkého a konstantního okruhu fiktivních mluvčích, přerušování dialogického toku exempli*) a v rovině stylisticko-poetologické (*výskyt výrazů evokujících nelibé smyslové asociace, přítomnost metaforických přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě*). V rovině sémantické byla konstatována významná shoda v kritériu *odvrat nejbližších + negativní nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností*. Motiv zobrazení izolace nešťastníka (STRAUSS, 2000, s. 11) je v *Knize Jobově* a v *Dialogu zoufalce a jeho duše* totožný. Další důležitá shoda mezi oběma texty spočívá v přítomnosti aspektu vyhraněné současné životní situace. Přestože oba zoufalci si přejí vlastní smrt, v *Knize Jobově* nemohlo být toto přání – vzhledem k náboženské intenci díla – literárně ztvárněno, což popisují i odborné prameny. Obsahové jádro se shoduje pouze v myšlence na sebevraždu, v aspektu touhy po sebevraždě. Je tedy patrné, že jedi-

280 K sémantickému aspektu literárního textu a k hypotéze obecné literární tematiky srov. TODOROV, 2000, s. 23–31.

ná, avšak významná sémantická odchylka mezi oběma díly souvisí s mimoliterárním faktorem radikálně odlišného náboženského pozadí, zatímco jazyk a výstavba děl zrcadlí společnou touhu po barvitěm líčení a po zvolení recepčně poutavé dialogické formy. V rovině stylisticko-poetologické se *Knihou Jobova* shoduje v obou vymezených okruzích – vyskytují se četná *metaforická přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě* (mj. přirovnání krátkosti života k životnímu cyklu rostlin) i *výrazy evokující nelibé smyslové asociace* (zejm. naturalistické popisy Jobova utrpení a vzhledu jeho tělesné schránky zasažené nemocí). Volba konkrétních jazykových prostředků evokujících nelibé smyslové asociace souvisí v *Dialogu zoufalce a jeho duše* především s prostředím vzniku textu (rozšířenost rybolovu, krokodýlů a vodního ptactva ve starém Egyptě), zatímco podobenství s červy, moly (symbol zkázy a rozpadu), lvy (symbol síly a krutosti) apod. v *Knize Jobově* souvisí zřejmě s častým výskytem daných živočichů v biblickém kontextu.

Další část publikace obsahuje konfrontaci *Dialogu zoufalce a jeho duše* s vybranými mezopotámskými díly (*Člověk a jeho bůh*, *Babylónská theodicea*, *Chci chválit pána moudrosti*), taktěž řazenými do literatury okruhu *Knihy Jobovy*. U *Člověka a jeho boha*, díla označovaného jako „sumerská verze Jobova motivu“, byla konstatována významná odchylka v rovině výstavbové – dílo je monologickým nářkem trpícího, přičemž dialogický tok není přerušen vložением exemplárního příběhu. Paralela s *Dialogem zoufalce a jeho duše* nastala u sémantického kritéria *negativní nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností* (nářek nad nepřátelským a nepřímým chováním jeho přátel), avšak v kritériu *odvrat nejbližších* byl zjištěn další významný rozdíl: v *Dialogu zoufalce a jeho duše* se od nešťastníka jeho bližní odvrátili, v *Člověku a jeho bohu* se zoufalcova nejbližší rodina trápí. Další dvě sémantická kritéria rovněž splněna nebyla – z hlediska výskytu kritéria *myšlenek na ukončení života jakožto východiska z vyhraněné životní situace* se v díle vyskytuje pouze jakási „výhruška“, poslední a nejhorší varianta v případě přetrvávání trápení i po vyčtení modlitby směrem k osobnímu bohovi. Smrt zde není chápána – v protikladu k *Dialogu zoufalce a jeho duše* – jako úleva a vysvobození, nýbrž jako útěk do možná stejně nesnesitelného stavu. U třetího sémantického kritéria (*úvahy o dočasnosti a pomíjivosti života*) nebyla zjištěna žádná shoda, tento okruh literárních úvah není v díle obsažen. V rovině stylisticko-poetologické došlo ke shodě u obou kritérií (*výskyt výrazů evokujících nelibé smyslové asociace; metaforická přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě*), každé z nich se však v díle vyskytuje pouze jednou a v porovnání s jejich příznakovostí a barvitostí v *Dialogu zoufalce a jeho duše* lze stěží hovořit o stejné míře recepční působivosti.

Při určování míry literární příbuznosti *Babylónské theodicey*, sporu-dialogu, s *Dialogem zoufalce a jeho duše* je již při tomto označení zřetelné naplnění ústředního výstavbového kritéria – *dialogičnosti*. Vzhledem k tomu, že v díle hovoří dva přátelé, je splněna i shoda v kritériu *úzkého a konstantního okruhu mluvčích*. Dialogický tok *Babylónské theodicey* je – s cílem argumentačního působení na protistranu

– přerušen řadou řečnických otázek, které na chování zvířat a lidí demonstrují nevděčnost lidí ve stavech blaženosti. *Babylónská theodicea* má tudíž – na pozadí vymezených komparativních kritérií – totožnou výstavbu nejen s *Dialogem zoufalce a jeho duše*, ale i s *Knihou Jobovou*, na což je upozorňováno i v německém *Úvodu do starého zákona* (SCHWIENHORST-SCHÖNBERGER, in ZENGER 2008, s. 339). V rovině sémantické byla zjištěna podstatná odchylka od *Dialogu zoufalce a jeho duše*, a to v kritériu *myšlenek na ukončení života jakožto východiska z vyhraněné životní situace*. Tón myšlenky na smrt – přes vyřčení nejhlubšího životního pesimismu – v *Babylónské theodicee* nezaznívá. V ostatních kritériích v rovině sémantické (*úvahy o dočasnosti a pomíjivosti života, odvrát nejbližších + negativní nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností*) je *Babylónská theodicea* totožná s *Dialogem zoufalce a jeho duše*, shoda mezi oběma díly je výrazná především ve výrocích o celkové nespravedlnosti v lidském životě, ve formulování odvěkých paradoxů, spojených s podstatou lidské existence. Zatímco tato sémantická paralela obě díla značně sblízuje, absenci výskytu *výrazů evokujících nelibé smyslové asociace* (rovinu stylisticko-poetologická) a jediný výskyt *metaforických přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě* chápeme jako další významnou odchylku od *Dialogu zoufalce a jeho duše* i od *Knihy Jobovy*. V porovnání s výrazným zastoupením obou stylisticko-poetologických kritérií v díle staroegyptském i starozákonním vyznívá *Babylónská theodicea* méně živelně, expresivita textu je značně oslabena a celková recepční přitažlivost díla se zdá být výrazně nižší.

U třetího komparovaného mezopotámského textu z *okruhu literatury Knihy Jobovy*, tzv. *Babylónského Joba*, byla zaznamenána shoda pouze ve dvou kritériích – ve vylíčení *odvrátu nejbližších a negativního nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností* (rovinu sémantická) a ve výskytu *výrazů evokujících nelibé smyslové asociace* (rovinu stylisticko-poetologická). Zejména podobnost pasáží *Babylónského Joba* a *Knihy Jobovy*, v nichž je líčeno ničivé působení choroby na lidské tělo, dává podnět k úvahám o možné obeznámenosti autora *Knihy Jobovy* s tímto mezopotámským dílem.

V dalším oddílu publikace jsme se zaměřovali na vyhledávání tvarově příbuzných děl s *Dialogem zoufalce a jeho duše* ve středoevropském areálu. Pro účel relevantního výběru textů byly zohledněny dva aspekty: a) žánrový (rozšířenost sporu ve středověké literatuře) a b) sémantický – oblíbenost motivu smrti, existenciální tematiky, ve středověké literatuře. Pro komparaci byly v první fázi zvoleny dva dialogické literární spory z prvního desetiletí 15. století, jež jsou označovány za vrcholná díla pozdního středověku: německý *Ackermann aus Böhmen* (čes. *Oráč z Čech*) a staročeský *Thadleček*.

Pravidelná dialogická výstavba *Oráče z Čech* a výskyt *úzkého a konstantního okruhu fiktivních mluvčích* je jasným signálem pro zařazení tohoto textu do okruhu komparovaných děl. Pro středověk typická přísná kompoziční výstavba díla sice není shodná s vícevrstevnatým členěním *Dialogu zoufalce a jeho duše*, avšak dialo-

gická povaha (rozmluva lyrického subjektu s fiktivním, alegorickým dialogickým partnerem) je pro obě díla společná. Můžeme hovořit o možném literárním ztvárnění vnitřního monologu, vnitřní rozpolcenosti, neboť funkce obou imaginárních dialogických protistran (alegorizované duše v díle staroegyptském, zosobněné Smrti v *Oráčovi z Čech*) spočívala v hledání odpovědi na existenciální otázky, s nimiž si lyrické subjekty nevěděly rady a k jejichž zodpovězení bylo třeba důkladné zvážení různých úhlů pohledu na aktuální životní situaci. Přítomnost vnitřního protihlasu protagonistům díla přinesla prozření, pochopení příčiny utrpení v širších souvislostech. Výstavbová rovina *Dialogu zoufalce a jeho duše* a *Oráče z Čech* je, co do *výskytu exempl s obecnou funkcí podpory argumentačního působení*, obdobná, exempla několikrát narušují tok literárních rozhovorů a obsahují mj. výroky o odvěké nenávisti mezi člověkem a smrtí, o nevyhnutelnosti skonu každé živé bytosti, o lživé podstatě výroků Smrti o jejím spravedlivém konání, přičemž exempla pro podporu svých názorů užívají jak žalobce (Oráč), tak i obžalovaný (Smrt).

Předpoklad nemožnosti literárního ztvárnění sebevražedného úmyslu v *Oráčovi z Čech* ve spojitosti s křesťanským podtextem díla byl splněn – přestože v *Dialogu zoufalce a jeho duše*, v *Knize Jobově* i v dílech mezopotámských jsou hrdinové nešťastní a zoufalí, hovoří tom, že život za současných okolností jim nepřináší žádné potěšení a radost, pouze v díle staroegyptském bylo zoufalství – podle vybraných interpretací – překonáno odchodem do posmrtné říše.

V rovině sémantické vykazuje *Oráč z Čech* vysokou míru komparativní shody – zastoupeny jsou *úvahy o dočasnosti a pomíjivosti života* (s převahou a cyklickým navracením úvah o *pomíjivosti pozemského*) i *negativní nahlížení na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností*. Dialogická protistrana, Smrt, spatřuje v duševní i fyziologické podstatě lidské existence jen to nejhorší. Tento vysoce odmítavý postoj ke všemu lidskému je krom výčtu negativních stránek lidské povahy (hrabivost, ješitnost, obecný sklon ke zlu, negativní vlastnosti žen ad.) spojen s vysokou expresivitou výroků o primitivnosti principů fungování lidského těla a všech jeho nedokonalostí. V tomto směru je patrná významná shoda s *Dialogem zoufalce a jeho duše* – v obou textech je podstata člověka s vysokou mírou expresivnosti a recepční působivosti srovnávána s nejodpudivějšími zápachy a fyziologickými procesy. Pokud bychom se zamysleli nad motivací autorů obou komparovaných textů pro výběr výše uvedených stylisticky příznakových obrátů, snad by tato významná a výrazná shoda mohla souviset s odvěkou snahou po literární neotřelosti, po intenzivním estetickém ztvárnění, po snaze šokovat a esteticky vybudit recipienty. Paralelnost mezi oběma díly je podpořena shodným výskytem *metaforických přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě*.

Při srovnávání *Thadlečka* s *Dialogem zoufalce a jeho duše* vstoupil do procesu komparativní analýzy aspekt přítomnosti intertextových odkazů na *Knihu Jobovy*. Skupina komparovaných děl, která jsou dáována do množiny s *Knihou Jobovou* zprvu na základě zjištění sémantických paralel bez doloženého přímého vztahu (texty

starověké), by tudíž mohla být rozšířena také o ta díla, vztahující se k *Jobovi* přímo, na základě přítomnosti citátů, čímž by došlo k terminologickému rozšíření sémantického pole termínu *Hiob-Literatur*. Do *literatury okruhu Knihy Jobovy* by mohla být zařazována jak díla vykazující stejné typologické shody s *Knihou Jobovou* jako v případě děl starověkých, tak díla s doloženým meziliterárním vztahem.

Výroky z *Knihy Jobovy* slouží v *Tkadlečkovi* k argumentační a myšlenkové opoře výroků obou partnerů v dialogu – jeden z výroků Neštěstí i závěrečná pasáž *Tkadlečka* (rozřešení sporu) připomíná výzvu k užívání si bezstarostného života z úst dialogické protistrany v *Dialogu zoufalce a jeho duše*. *Tkadleček* je stejně jako *Dialog zoufalce a jeho duše*, *Babylónská theodicea*, *Knihy Jobova* i *Oráč z Čech* vystavěn ve formě dialogu, v němž lyrický subjekt hovoří s fiktivním (antropomorfizovaným) partnerem a v němž se vyskytuje *úzký a konstantní okruh fiktivních mluvčích*. Shoda v rovině výstavbové je patrná i v přítomnosti velkého rozsahu *exemplárních příběhů narušujících narativní tok*, které jsou pro *Tkadlečka* příznačné. Přestože neznáme přesný význam exempla v *Dialogu zoufalce a jeho duše*, je zřejmé, že tvar tohoto staroegyptského textu potvrzuje současná přesvědčení o archetypálnosti narativního dialogického myšlení:

- S myšlením příběhem (*narativní racionalita*)²⁸¹ se setkáváme již od nejstarších dob.
- Užívání krátkých příběhů z okruhu každodenního života k podpoře konkrétního tvrzení lze chápat jako jeden ze základních uměleckých prostředků ke znázornění a vysvětlení.

V sémantickém kritériu *myšlenky na ukončení života jakožto východiska z vyhraněné životní situace* je toto artikulováno v podobném duchu jako v *Knize Jobově*. *Tkadleček* pomýšlí na smrt, avšak místo spáchání aktu sebevraždy žádá – stejně jako Job – své usmrcení rukou boží. Shoda *Tkadlečka* s *Dialogem zoufalce a jeho duše* je patrná i u shodného výskytu *úvah o dočasnosti a pomíjivosti života* a v *odvratu nejbližších a negativním nazírání na lidské pokolení ve formě výčtu špatných lidských vlastností*. Shrneme-li dosavadní zjištění o posledním jmenovaném sémantickém kritériu, je zřejmé, že většina protagonistů komparovaných textů poznává po velké osobní tragédii skutečnou tvář rodiny a přátel, setkávají se s posměchem, s opovržením a s vyvržením ze společnosti. Jde o příznakový moment opravdového prozření negativních stránek lidské povahy a reflexe náhlé osamocенosti, která je pro literaturu okruhu *Knihy Jobovy* příznačná. Paralelnost *Dialogu zoufalce a jeho duše* s *Tkadlečkem* nastává i v rovině stylisticko-poetologické, v první řadě však je

281 Pojem zavedený postmoderním filozofem LYOTARDEM. LYOTARD dával do kontrastu logiku vědy, (vědecká racionalita – vědecké vědění) a běžné tradiční lidské rozumění světa (narativní racionalita – narativní vědění). Srov. LYOTARD, J.-F. *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Základní filosofické texty; Sv. 3; 1. vyd.; Praha: Filozofický ústav Akademie věd České republiky, 1993, s. 119–125.

den z výskytů těchto výrazů evokuje líčení tělesné podstaty v *Oráčovi z Čech* – jedná se o přirovnání pseudoexistenciální podstaty Neštěstí ke smradlavé šachtě. Krom jiných *metaforických přirovnání událostí a procesů v lidském životě k procesům v přírodě* je do *Tkadlečka* začleněna, jako locus communis, obvyklá metafora slunce, které bez rozdílu svítí na vše živé.

Posledním dílem, zařazeným do skupiny komparovaných textů, je *Truchlivý* (první a druhý díl) od J. A. KOMENSKÉHO, a to z několika důvodů: 1. v díle jsou obsaženy intertextové odkazy na *Knihu Jobovu*, 2. dílo je psáno ve formě dialogu, 3. jde o literární spor, 4. vystupuje v něm úzký a konstantní okruh fiktivních mluvčích a 5. obsahuje řadu exemplárních příběhů. Dle této charakteristiky je patrné, že shoda s *Dialogem zoufalce a jeho duše* v rovině výstavbové je úplná a že i toto dílo by bylo možno zařadit do *okruhu literatury Knihy Jobovy*. V odborných pramenech, pojednávajících o pozadí vzniku *Truchlivého*, se setkáváme se zmínkou o mimoliterárním pozadí sepsání tohoto díla. Jde o *List Montanovi*, v němž KOMENSKÝ vylíčil motivaci vzniku díla. U *Truchlivého* tedy máme jistotu, že jde o přímou literární reakci na neutěšené poměry ve vlasti, v případě *Dialogu zoufalce a jeho duše* pouze předpokládáme, že autor textu v podobném duševním rozpoložení jako KOMENSKÝ literárně reagoval na situaci po tzv. Prvním přechodném období ve starém Egyptě a že oba autoři vyjadřovali v dialogické literární formě rozhovory se svým druhým „já“ a pomáhali si tak s hledáním odpovědi na příčinu zla ve světě. Tuto hypotézu potvrzuje i svědectví KOMENSKÉHO v *Listu Montanovi*, v němž je uvedeno, že při koncipování *Truchlivého* to zpočátku byl „rozhovor zkormoucené Duše s Rozumem vlastním“. (KOMENSKÝ, 1969, s. 21) Vidíme, že literární ztvárnění vnitřních dialogických úvah nalézáme v nejrůznějších dobách a že u některých děl může jít o přímý odraz mimoliterárních faktorů, např. o dopad neutěšené společenské situace, na tvůrčí proces spojený s genezí jednoho konkrétního díla.

V *Truchlivém* jsou přítomny intertextové odkazy nejen na *Knihu Jobovu*, ale i na jiné starozákonní texty, čímž KOMENSKÝ vytvářel četné citátové mozaiky. Jejich obecná funkce spočívá – stejně jako ve *Tkadlečkovi* – v argumentační opoře výroků literárních postav, přičemž u samotné postavy *Truchlivého* je citátů z *Joba* užito s cílem odkazu na autoritu při artikulaci nesouhlasu s božími skutky (krvavá válka); Kristus jich užívá s cílem zdůraznění své všemohoucnosti a nedotknutelnosti.

V rovině sémantické pokračuje nastíněná tendence proklamace tzv. povinného křesťanského optimismu. Přestože již v samotném začátku *Truchlivého* je vyřčena *touha po vlastní smrti*, jde opět o touhu po smrti z rukou Boha. I přes tento rozdíl lze za shodný element označit přítomnost existenciálního poselství, dle něhož nám v nejtěžších chvílích smrt přinese vysvobození:

„Můžeme hledat útěchu, *consolatio*, v tom, že budeme shlížet na lidský život jako na přechodnou dobu plnou utrpení, z níž nás vysvobodí smrt k blažené nicotě (lepší je vůbec se nenarodit), nebo k věčné blaženosti (to vyvolá *contempus mundi*, pohrdání světem).“ (STEHLÍKOVÁ, 1997, s. 75)

Splněno bylo i kritérium přítomnosti *úvah o dočasnosti a pomíjivosti života a negativního nahlížení na lidské pokolení*. V *Truchlivém* hanobí lidstvo dialogická protistrana, zatímco Truchlivý se lidstva – podobně jako v *Oráčovi z Čech* a ve *Tkadlečkovi* – zastává. V rovině stylisticko-poetologické byla shoda zaznamenána v obou kritériích. Je zřetelné, že *metaforické přirovnání událostí a procesů v lidském životě* je pro zkoumaný okruh děl typický a hojně užívaný. Shoda v oblasti výskytu *výrazů evokujících nelibé smyslové asociace* spočívá pouze ve výskytu slov, vyvolávajících odpor; motivace pro jejich začlenění do *Truchlivého* je však odlišná od té v *Dialogu zoufalce a jeho duše*.

Kniha je zakončena komparací staroanglické středověké morality *Everyman*, *Žalozpěvů* J. KOCHANOWSKÉHO, SHAKESPEAROVA *Sonetu* č. 66 a vybraných českých básnických děl s *Dialogem zoufalce a jeho duše* i s texty dalšími.

Pokud bychom měli shrnout hlavní myšlenky publikace, domníváme se, že:

- Dialogické existenciální spory představují písemné ztvárnění archetypální dialogické podstaty člověka, neboť veškeré myšlení vždy probíhá v dialogickém toku a právě dialog je člověku již od nejstarších dob vlastní.
- Příčina vzniku existenciálních dialogických literárních sporů tkví v nepřekonatelně působivém a neopakovatelném sloučení dvou esteticky, filozoficky i řečově pragmaticky stěžejních principů lidství: dialogičnosti a přirozené lidské soutěživosti;
- Výskyt podobně zaměřených existenciálních dialogických literárních sporů lze chápat jako v dobách se proměňující aktualizaci obecného existenciálního modelu (vyrovnávání se s nepřízní osudu ve formě válek, nemocí, smrti blízkých, ztráty majetku apod.).
- Okruh zkoumaných textů zrcadlí jednu z dominant lidského myšlení, jež spočívá v přesvědčení o neúplnosti člověka v jeho soudobém stavu, jeho bezmoci a hledání oporných míst, jistě i strachu z neznáma, o němž má určitou povědomost, o hrozbách, jež periodicky přicházejí.

Na základě uvedených skutečností lze konstatovat, že zkoumaná literární díla mohou být v mnoha směrech a ohledech recepcně sdělná a ideově a esteticky působivá i pro kultivovaného recipienta v 21. století.